

Ліана Романюк,

студентка 6 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Г.К.Конторчук,**

доцент, кандидат філологічних наук.

Фразеологія в гумористиці Євгена Дударя

У статті проаналізовано фразеологізми, використані у гумористичних творах Євгена Дударя; функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті.

Євген Дудар — автор численних гумористичних творів, прекрасний виконавець власних текстів (має понад десять тисяч виступів: творчих вечорів, радіо і телезустрічей). «Цей міцний, як тисячолітній дуб із могутнім корінням у глибину віків і здоровим розлогим верховіттям на всю Україну Євген Дудар, або ж Гаврило з вигаданого хутора Мозамбік, уміє говорити крилато, образно, метафорично, відверто, різко і безкомпромісно» [12, с. 8].

За плечима Євгена Дударя не один десяток гумористичних і сатиричних книг, низка премій, в тому числі й міжнародних, його як українського сміхотворця знають далеко за межами України.

Власне, сміх Євгена Дударя — це (за його ж визначенням) дихання душі. І його душа дихає ритмічно, що допомагає „речі називати своїми іменами” [13, с. 206].

Українську фраземіку досліджено досить гпунтовно і різнобічно. Це насамперед праці Ужченка В.[16], Скрипника Л.[14], Авксентьева Л.[1]. Деякі мовознавці з’ясовували роль фразеологічних зворотів у художньому тексті Скрипник Л.[14], Демського М.[5]. Однак, гумористичні тексти Є.Дударя досі залишаються поза увагою. Цим виражається актуальність нашої роботи.

У гумористичній прозі Євгена Дударя відчутне функціональне, жанрово-стильове навантаження фразеологізмів. Вони спрямовані на експресивізацію мови творів, образно-емоційне оцінювання дійсності.

Притаманний мовостилію письменника стилістичний ефект невимушеності, образності, побутовизації, усномовності — це результат функціонування розмовно-побутових фразеологізмів.

Фразеологізми допомагають увиразнити характери персонажів через призму комічного. Водночас вони формують психологічні типи людей у вимірі національного гумору. Євген Дудар бачить людину з її зовнішнім виглядом, фізичним, психічним станом, рухом, розумом, емоціями, поведінкою, характером, міжособистісними стосунками, втілюючи все це в гумористичних оцінних висловлюваннях. Фразеологізми, до яких звертається автор, підсилюють оцінність текстів. Основною стилістичною функцією розмовно-побутових та книжно-літературних ФО є створення або посилення комічного ефекту.

У гумористичних творах, що мають ціннісно-орієнтований характер, використовується концептуальний, аксіологічний та образний потенціал ФО для окреслення моральних і характеристики емоційних виявів реальності. Для текстів цього жанрового різновиду важливою є дієвість такої фразеологічної універсалії, як розвиненість шарів пейоративно забарвлених понять, емоційних сфер, соціальних відносин (В.Ужченко)[15, с. 8]. Фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною (А.Емірова), вона фіксує антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипове в етносвідомості (О. Селіванова)[1, с. 60].

ФО мови творів Євгена Дударя утворюють кілька фразеосемантичних полів у фразеотематичній групі *‘людина’*. Переважна більшість фразеологізмів – компаративні фраземи (КФ), що є носіями еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу, стереотипних сценаріїв етносу. Вони ускладнюють контекст додатковим семантичним відношенням, привносять стилістичний ефект несподіваності, оригінальності, акцентують увагу на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й т. зв. логіці речей[4, с. 41].

Так, одне з найбільших фразеосемантичних полів – це **ФО** на позначення зовнішності людини, її індивідуальних рис, особливостей статури: *Я обережно обмацував деформовану статуру Марафоні. Руки – як батogi, ноги – як сірники. Спина – дугою. Животик – м'ячиком. Здається, повернеш необережно – і розсиплеться* (РІ, с. 95).

КФ у **фразеосемантичному** полі “**поведінка, діяльність людини**” мають конкретизатори – назви тварин, комах, що внаслідок зооморфізації набули статусу символів того чи того типу поведінки, особливостей характеру людини, а саме: *корова, ведмідь* – ‘незграбність’, *муха* – ‘млявість, інертність’, *черепаха* – ‘повільність’: *Мужчина! Голову не туди! Женичина на перспективі! Куди ти лізеш, як корова!* (ПС, с. 69).

Активні в аналізованих текстах компоненти **фразеосемантичних полів** “**фізичний стан людини**” (*Може, сам завтра і помреш, але сьогодні жінці допоможи. І, може, та жінка здорова, як кінь, та обов'язок є обов'язок* (ПС, с. 99)); “**емоційний стан людини**”, “**мова**”.

Одне з ключових **фразеосемантичних полів ФО** об'єднує позначення **стосунків між людьми**, зокрема офіційних, службових, виробничих. Цими ФО увиразнено негативну характеристику взаємовідносин між людьми, зокрема таких рис поведінки, як плазування, запобігання перед керівництвом, улесливість, невпевненість, утискання, знищування кого-небудь, настирливе вимагання чого-небудь, зверхність, дорікання за прорахунки в роботі, ухиляння від відповідальності, як-от: *“Чому так?” – мозолило мою голову й пекло моє серце. Коли мої співробітники почали закидати, що я підлабузник. Мовляв, перед шефом вигинаю хребта. Шефові заношу хвоста* (ПС, с. 8).

Окреслено функції складників фразеотематичних груп ‘абстрактні відношення і поняття’, що семантично пов'язані з фразеотематичною групою ‘людина’, доповнюють її.

Джерелом створення комізму виступають зафіксовані в досліджуваних текстах трансформовані ФО, серед них – **семантичні трансформації**. Зокрема, словесно-ситуаційний комічний ефект дає **зміна сценаріїв**

поведінки мовців – ФО вживається у протилежному до узуального значенні або з модифікованою конотацією та оказіональним значенням.

Подвійна актуалізація в гумористичних творах Є.Дударя – це семантико-стилістичне наголошення фразеологічно зв'язаних компонентів, орієнтоване на добре мовне чуття читача чи слухача, на виділення стилістичних каталізаторів думки, аксіологічного змісту комічного тексту. Різновидами подвійної актуалізації є:

- 1) поєднання в одному контексті омонімічних словосполучень, одне з яких має пряме предметно-поняттєве значення – вільне словосполучення, а друге є власне ФО. Напр.: – *У перспективі все це **підє під землю!** – владно сказав директор заводу товариш Пацьорчик і показав на бурий дим, що валив з труб. [...] А директор заводу товариш Пацьорчик не зустрів мене. – Лежить у лікарні, – засмучено мовив його наступник. – Нервовє виснаження... Шуми... Гази.. Нєспокій... Лєдь не **пїшов під землю...*** (ПС, с. 11 – 12);
- 2) буквалізація значення ФО: контекст мотивує сприймання словосполучення як фразеологізму, а реальні обставини, що супроводжують оповідь, – як вільного словосполучення. У контексті *Я ніколи нікому нічого не лизав. Ні вчора, ні позавчора. У мене дуже **колючий язик*** (СП, с. 90) виділений фразеологізм **колючий язик** має значення «бути глузливим, висловлюватися різко, виявляти, висловлювати свої думки, погляди різко» (словникові нормативні відповідники – *гострий на язик; гострий язик* [ФСУМ, с. 192, 975]). Цей вислів сприймається двопланово: і як ФО, і як вільне словосполучення;
- 3) поєднання в одному мікроконтексті двох словосполучень з тим самим спільним лексичним компонентом. Одне із словосполучень вживається у прямому значенні й відображає первинне (пряме) значення спільного компонента, а друге функціонує як ФО, в якій цей компонент виступає у непрямому фразеологічно зв'язаному значенні. Предметом протиставлення словосполучень є абстрактне та конкретно-предметне значення, що

спричинює іронічно-зневажливий колорит висловлення, як-от: *Різниця у тому, що вожді накладають табу. А ведучі знімають. Але **знімати табу** ще не означає, що на телеекрані треба знімати штани* (СП, с. 35);

4) поєднання в одному мікроконтексті словосполучень, у яких наявні спільнокореневі компоненти, що вживаються і в прямому, й у фразеологічно зв'язаному значеннях, як-от: *Видно, керівник цього ансамблю Марія Чайка таки добре цим хлопцям **голови закрутила**, що вони так хвацько на сцені **крутяться*** (ПС, с. 253);

5) поєднання в одному мікроконтексті двох ФО з протиставленими за смислом чи значенням компонентами, якими різняться словосполучення, а саме: *Щоправда, зупинялись незнайомі, дивилися вслід і співчутливо **кивали головами**. Та я **кивав** їм **п'ятами*** (ПС, с. 102);

6) зміна конотацій ФО одночасно зі зміною значень та смислових наповнень. Так, ідіоматичний зворот може втрачати національно-культурну конотацію у словесно-ситуаційній грі: *Заскакує ота музична бацила в босу голову. І солідний, здається, чоловік, який постійно інтерв'ює солідних, здається, людей, починає **“водити козу”**. Співочу. По екранах телевізора* (СП, с. 106). Етнографічна конотація вислову **водити козу** в зневажливому контексті змінюється соціально-культурною із негативним аксіологічним наповненням.

Зафіксовано ФО з лексико-семантичною трансформацією, зокрема: *Прийшла комісія: – Що ж ви, – кажуть, дядьку, з **курки слона робите?*** (РІ, с. 119).

Різновидами структурно-семантичної трансформації ФО в мові Є.Дударя є: а) контамінація, б) фразеологічний еліпсис, в) алюзія. Зафіксовано також уживання ФО, що поєднують різні способи трансформації фразеологізмів.

На позначення зовнішнього вигляду людини використано низку усталених висловів. Вони створюють ситуативний комізм та експресію співчутливої іронії: *Цілу ніч я був за мамочку. Вранці поглянув у дзеркало на своє **обличчя**:*

зім'яте, як халява старого чобота (ПС, с. 65); *Здоровий не розуміє хворого, а той, хто має міцну будову тіла, не відає болів і переживань того, в кого ноги, як дві вузлуваті тички, груди запалися, мов невикисла паляниця, й руки висять, наче батоги* (ПС, с. 81); *З одним отак у сквері зазнайомилася. Синій був, як курячий пуп.* (РІ, с. 92).

Традиційні усталені вислови використовуються для зображення фізичного стану, привносячи в мікроконтексти експресію невимушеності, розширюють асоціативно-образні зв'язки. **Пор.:** *Серце калатало, наче перед стартом* (РІ, с. 28); *Вийшов відтіля блідий як стіна* (РІ, с. 65); *Іван Бамбула вийшов з кафе наклюканий по саму зав'язку* (РІ, с. 166); *Парубок як-не-як перед нею. Стоїть мов укопана* (ПС, с. 19); *У сідниці щось хруснуло. Мене зігнуло в дві погибелі* (ПС, с. 82) та ін.

Зображаючи психічний стан, автор звертається до умовних, невимушених, образних стереотипів: наприклад, фразеологізми передають стани образи (*Я мовчки проковтнув гіркий клубок* (ПС, с. 80), *неврівноваженості* (— *Ти що, з цепу зірвався?* (РІ, с. 69); *збудження* (*Зірвався, немов з гарячої сковороди* (РІ, с. 26), *злості* (*Ми стояли на стежині один протії одного, як набундючені півні* (РІ, с. 80) тощо.

Із значенням «лякатися / злякатися», «хвилюватися» вживаються фразеологізми, в яких актуалізується лексема *п'яти*: *Ратикевичу похолонуло в п'ятах* (РІ, с. 22); *Моє серце впало в п'яти* (РІ, с. 124); *Похолонуло в п'ятах. Украти! Мене украти!* (ПС, с. 14); *Я відчув, що в мене холонуть п'яти* (ПС, с. 96).

Загальноновживані стійкі звороти на зразок *раз плюнути* (РІ, с. 10); *шукати і почепити ярмо на шию* (РІ, с. 19, 23); *колючий на язик* (РІ, с. 59); *за холодну воду не брався* (РІ, с. 96); *піднімати рейвах* (РІ, с. 113); *дивиться, як теля на мальовані ворота* (ПС, с. 9) та ін.

Фразеологізмами передаються оцінки стосунків між людьми. Соціокультурний зміст комічного наявний у зображенні типових пар: а) «чоловік — жінка»: *Та з вигляду, правда, порохно, підтоптаний вже, але*

молодець. Дівчина — чарівниця. Юна. **Як чічка коло будяка** (ПС, с. 18); *Вже виросла. Ловеласи також це побачили. Стали линнути, як реп'яхи* (ПС, с. 29); б) «жінка — жінка»: *Донедавна жінки членів бригади жили між собою гірше, ніж пес з котом* (РІ, с. 49); *Не було такої вади, щоб друга її язиком не намацала* (РІ, с. 99); в) «керівник — підлеглий»: *Я дивився на директора, як теля на мальовані ворота* (ПС, с. 9); — *Чого стоїш, як на сковороді?* — мовив йому. — *Сідай отут проти мене на стілець і дивися в очі* (ПС, с. 5).

Посиленню експресії іронічності сприяє фразеологічна енантіосемія, що спирається, зокрема, на контраст зіставляваних реалій, як-от *компот — коза, Галя — хата*. Наприклад: *Аркадій Потапович Булька, директор найбільшої у місті лазні, досі вважав, що компот людині потрібний, як козі другий хвіст* (ПС, с. 52); *На те ми тут посаджені, щоб сміти... Будеш ти мати Галю, як циган хату* (РІ, с. 87).

Особливого комізму досягає письменник, вдаючись до індивідуально-авторських трансформацій загальноновживаних фразеологічних висловів. Замінюючи компоненти, Є. Дудар досягає увиразнення їхньої семантики, загострює увагу, підпорядковує мовні засоби наскрізній темі твору. Пор.: *А тут ще й своє давноминуле зринуло в пам'яті, як дурний з конопель* (ПС, с. 79) «вискочити (вистрибнути) як Пилип (Кузьма) з конопель» — недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимсь; тут — «раптово з'явитися»; — *Що ж ви, — кажуть, — дядьку, з курки слона робите?* (РІ, с. 119) тема твору — конфлікт сусідів-селян, пов'язаний із куркою «робити / зробити з мухи слона (вола, бугая)» — надто перебільшувати щось.

Євген Дудар часто вплітає фразеологізми в контекст, наголошуючи на сумісному загостренні ситуації. Такі вживання супроводжують різні експресивно-оцінні відтінки: іронічності (*У нас ви будете себе почувати, як у Бога за пазухою. Ратичка ніколи не був у Бога за пазухою. Але теплий відблиск директорських очей говорив, що там не так уже й погано* (ПС, с.60); жартівливості (— *Життя отак пройде, і не знайдете ту, яку*

шукаєте. Поставити всі крапки над «і» треба... — Не треба. Не хвилюйтесь, вдома я йому ті крапки порозставляю (ПС, с. 31).

Отже, мова гумористичної прози Є. Дударя насичена фразеологізмами, що урізноманітнюють зображені людські характери, надають їм природної усномовної невимушеності. Вони спрямовані на експресивізацію мови творів, образно-емоційне оцінювання дійсності. Різновидами структурно-семантичної трансформації ФО в мові Є.Дударя є: а) контамінація, б) фразеологічний еліпсис, в) алюзія. Зафіксовано також уживання ФО, що поєднують різні способи трансформації фразеологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. — К.: Вища школа, 1983. — 137 с.
2. Алефіренко М.Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики //Мовознавство. — 1988. - № 5.
3. Баран Я.А.Теоретичні основи фразеології: Навч. Посібник. — К.: Нова книга, 2008. — 256 с.
4. Бевзенко С.П. Вивчення української лексики і фразеології // Бевзенко С.П. Видавництво при ХДУ., 1983. — 71с.
5. Демський М.Т. Системні зв'язки в сфері фразеології // Мовознавство. — 1991. - № 2.
6. Дудар Є. Галерея чудотворців // Вибрані твори у 2-х томах. — К.: Ярославів Вал, 2003. — 351 с.
7. Дудар Є. Профілактика совісті. — К.: Дніпро, 1981. — 357 с.
8. Дудар Є. Робінзон з Індустріальної. . — К.: Рад. письменник, 1981. — 319 с.
9. Дудар Є. Рятуймо жінку. — К.: Рад. письменник, 1989. — 238 с.
10. Дудар Є. Шедевр за вуаллю. — К.: Молодь, 1982. — 184 с.
11. Дудар Є. Штани з Гондурасу. — К.: Укр. письменник, 1993. — 336 с.
12. Кагарлицький П. О, цей непогамовний Гаврило з хутора Мозамбік // Письменник-сатирик Є. Дудар. — Літ. Україна, 1998. — 22 січня. — 40с.

13. Коваль В. К. Письменники України. – К: Укр. письменник, 2006. – 514 с.
14. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К., 1973. – 280 с.
15. Ужченко В.Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Автореферат дис. докт. філ. наук: 10.02.02.- Дніпропетровськ, 1994.
16. Ужченка В.Д. «Ні пуху ні пера» чи «Ні пера ні пуху»? (На матеріалі творів Остапа Вишні) // Рідне слово. – Вип. 6. – К., 1972. С. 88-93.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- ПС Дудар Є. Профілактика совісті. – К.: Дніпро, 1981. – 357 с.
- РІ Дудар Є. Робінзон з Індустріальної. – К.: Рад. письменник, 1981. – 319 с.
- ФСУМ Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1993. – в 2 т.